

Sociolingvistický výzkum situace romštiny v České republice

Jan Červenka, Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Seminář romistiky, Ústav jižní a centrální Asie, FF UK, Praha

jan.cervenka@ff.cuni.cz, pavel.kubanik@ff.cuni.cz, helena.sadilkova@ff.cuni.cz

Na podzim roku 2007 a v roce následujícím proběhl v mnoha lokalitách v ČR dosud nejrozsáhlejší výzkum romštiny zaměřený především na kompetence v romštině u nejmladší generace Romů a na faktory, které ovlivňují předávání tohoto jazyka. Výzkum realizovali pracovníci a studenti Semináře romistiky Ústavu jižní a centrální Asie FF UK v Praze ve spolupráci s několika rodilými mluvčími romštiny. Výsledky výzkumu jsou shrnuty ve dvou zprávách zveřejněných na stránkách www.romistika.eu.¹

Poptávka po základním výzkumu situace romštiny vzešla od Úřadu vlády ČR a souvisí se závazky vůči Chartě regionálních či menšinových jazyků,² která v ČR vstoupila v platnost na jaře 2007. Druhým rámcem výzkumu byl plán Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR na pilotní zavedení romštiny jako volitelného předmětu na vybraných školách v České republice.

O situaci romštiny v ČR existovalo určité povědomí mezi českými romisty, nicméně neexistovala data, o která by bylo možné se nějak opřít. V jistém smyslu tedy výstupy výzkumu tvoří základní text, který lze dále prohlubovat nebo s ním polemizovat.

Jediný podobně zaměřený výzkum v bývalém Československu provedla v první půli 70. let Milena Hübschmannová, která srovnávala jazykovou situaci v romských komunitách v Rokycanech, Praze a na Slovensku v Podskalce u Humenného (Hübschmannová, 1979). Jako klíčový faktor pro kontext užívání a předávání romštiny viděla Hübschmannová rostoucí kontakt mezi Romy a Neromy v českých lokalitách. Již v 70. letech si zde všimla prolamování diglotického vztahu mezi romštinou a majoritním jazykem – mladší generace začíná i v domácím prostředí používat češtinu, zejména pak v komunikaci s vrstevníky.

Mimo Českou republiku byl obdobný výzkum situace romštiny proveden v devadesátých letech v rakouském Burgenlandu (Halwachs, 2005³) – stěžejní dotazníková část výzkumu byla inspirací i pro náš výzkum.

Pomineme-li pilotní fázi určenou k prověření metodiky, měl výzkum dvě základní součásti, které na sebe navazovaly. První, kvantitativně zaměřená část zjišťovala kompetence v romštině u romských dětí na prvním a druhém stupni základních škol, druhá, kvalitativnější část zkoumala situaci romštiny v lokalitách, ve kterých jsme na základě první části mohli předpokládat dobrou, nebo naopak mizivou kompetenci v romštině u nejmladší generace. Rozhovory s respondenty kvalitativní i kvantitativní části byly nahrávány a během výzkumu tak byly pořízeny a analyzovány řádově stovky hodin nahrávek.

Kompetenci dětí v romštině jsme zjišťovali formou jazykových her v romštině na více než padesáti školách v ČR. Hry trvaly přibližně jednu vyučovací hodinu, vedli je dva výzkumníci

1 <http://www.romistika.eu/docs/SociolingVyzkumRomstiny2008.pdf>

2 <http://www.vlada.cz/cz/pracovni-a-poradni-organy-vlady/nrm/dokumenty/mezinarodni-dokumenty/evropska-charta-regionalnich-ci-mensinovyh-jazyku-17547/>

3 jiná verze textu – http://romani.uni-graz.at/romani/download/files/ling_rom_at_e.pdf

a na jedné škole se obvykle uspořádaly se dvěma až třemi přibližně desetičlennými skupinkami dětí. Výzkumníci měli za úkol zařadit jednotlivé děti do čtyř předem definovaných kategorií kompetence, pokrývajících čtyři jazykové úrovně: od aktivních mluvčích přes dvě kategorie mluvčích s různou mírou pasivní kompetence – definované jako schopnost porozumět mluvenému projevu (téměř) bez schopnosti vlastního mluveného projevu – až po děti s kompetencí maximálně na úrovni základních slov či frází. Děti byly hodnoceny podle toho, jak se během soutěží (nebo mimo ně) projevovaly, případně s přihlédnutím k informacím získaným na základě rozhovorů s romskými asistenty pedagoga. Takto jsme získali hrubý přehled o základní kompetenci v romštině u téměř tisíce romských dětí od sedmi do sedmnácti let.

Na základě tohoto přehledu jsme pro kvalitativní výzkum vybrali pět lokalit (převážně menší města s komunitou do 500 Romů), ve kterých se výsledky dětí v soutěžích lišily – od lokality s převahou v romštině kompetentních dětí k lokalitě, kde měla většina dětí malou nebo žádnou kompetenci v romštině. Výzkumníci během dvou týdenních pobytů nahrávali rozhovory v místních romských rodinách a formou položených rozhovorů shromažďovali údaje o kompetenci v romštině, předávání jazyka, kontextu jeho současného užívání a tématech týkajících se jazykových postojů a možností jazykového plánování (romština ve školách, v médiích). Údaje shrnuli ve formě dotazníkového archu a ve formě strukturované narativní zprávy, do které mohli zapisovat kromě zjištěných informací i své postřehy a pozorování. Z těchto materiálů jsme poté sestavili jazykové biografie jednotlivců a klíčové body těchto biografí jsme pak shrnuli v závěrečné zprávě.

Her se zúčastnilo pouze několik desítek dětí z rodin mluvčích tzv. olašského dialektu romštiny. Výsledky tedy můžeme vztahovat pouze na děti (původních) mluvčích neolašských dialektů romštiny, v našem prostředí především mluvčích tzv. severocentrálního dialektu romštiny (tzv. slovenští Romové), kteří ale tvoří až 75 % celkové romské populace v ČR (podíl mluvčích olašského dialektu romštiny v ČR je odhadován na 10–15 %). Jak z dat získaných pro velmi omezený vzorek olašských dětí, tak z dalších zkušeností romistů naopak vyplývá, že mezi olašskými Romy si romština dodnes udržuje pozici mateřského jazyka.

Co se týče tzv. slovenských Romů, výsledek kvantitativní části výzkumu ukazuje, že maximálně třetina těchto romských dětí má aktivní kompetenci v romštině, další třetina romštině v různé míře rozumí, přičemž typické je i velmi dobré porozumění, které ovšem není doprovázené schopností samostatně se v romštině vyjádřit. Poslední třetinu dětí z daného vzorku lze označit za v romštině nekompetentní, přičemž nekompetence v romštině u těchto dětí nemusí být výsledkem aktuálně probíhající jazykové směny – v této skupině jsou pravděpodobně i děti, v jejichž rodinách se romsky nemluví již po několik generací. Zároveň je nutné brát v úvahu, že výsledky kvantitativní části výzkumu představují pouze jednorázově zjištěný nástin situace. Kvalitativní výzkum naopak ukazuje, že plná akvizice romštiny může být i dlouhodobějším procesem, a to i v případě dětí, které vyrůstají v romském jazykovém prostředí.

Kvalitativní část výzkumu je dosud zanalyzována pouze částečně a odpovídá více na otázku, proč romština v mnoha komunitách tzv. slovenských Romů v ČR opouští svou silnou pozici, než na otázku, proč se v jiných komunitách slovenských Romů udržuje. Za zmínku stojí zejména dva faktory. V manželských párech, kde jeden z dvojice má nižší kompetenci v romštině, se hlavním komunikačním kódem stává čeština, děti tedy vyrůstají čím dál častěji v českém jazykovém prostředí, ačkoli oba rodiče jsou v romštině naprosto nebo částečně

kompetentní. Pokud tedy mluvíme o zjištěné jedné třetině mluvčích v generaci současných dětí, musíme brát v úvahu, že pravděpodobně ne všechny tyto děti budou jazyk – bez ohledu na dosaženou kompetenci – dále předávat.

Zpráva z výzkumu dále upozorňuje na silný vliv školy. Rodiče romských dětí často zmiňují, že na děti nemluví romsky proto, aby neměly problémy ve škole. Protože ale romština stále funguje jako určitý identifikátor romství, vytvářejí si vzhledem k předávání jazyka dětem různé jazykové strategie. Někteří se rozhodnou mluvit na děti pouze česky a u akvizice romštiny spoléhají na pasivní osvojení jazyka (starší členové domácnosti/rodiny ve vzájemné komunikaci romštinu dále používají) a na vliv vrstevníků. Druhou strategií je pouze dočasné přerušení používání romštiny směrem k dítěti do doby nástupu dítěte do školy a prvních školních let se záměrem vrátit se k romštině později. Po nástupu školní docházky ovšem může docházet k tomu, že dítě začíná vyžadovat po rodičích, aby se na ně mluvilo česky, slovy respondentů „si nosí češtinu domů“, což zpětně dále jazykové prostředí v rodině ovlivňuje. Co se týče jazykového vlivu vrstevníků, rodiče zde pravděpodobně vycházejí z vlastní zkušenosti (v době jejich mládí se romština mezi vrstevníky běžně používala), která však v současné situaci již často nemá oporu (děti se mezi sebou baví více česky a romštinu používají ke specifickým účelům, např. jako tajný jazyk, jako zdroj zábavy atp.).

Na základě výzkumu lze konstatovat, že v České republice dochází v neolašských romských komunitách k jazykové směně od bilingvismu v romštině a majoritním jazyce k monolingvismu v češtině, případně k jinému typu bilingvismu, kdy je romština zastoupena pouze na úrovni pasivní kompetence. Samotní respondenti vnímají jako nositele romštiny především starší generaci Romů, kterou v některých případech vnímají přímo jako klíčový zdroj vlastní kompetence. Zároveň je také označují jako ty, kvůli kterým (skrze které) se romština v jazykovém prostředí dané rodiny udržuje. Romština tedy s tím, jak postupně odchází nejstarší generace mluvčích, začíná ustupovat i v rámci vzájemné komunikace (strašich) členů rodiny/domácnosti. S ohledem na spoléhání se současných rodičů na vliv jazykového prostředí při předávání jazyka dětem je tento fakt dalším z faktorů předpokládaného prohloubení jazykové směny do budoucna.

Samotní respondenti sice vnímají současnou nižší frekvenci používání romštiny i její „nižší kvalitu“, úplného zániku tohoto jazyka do budoucna se však příliš neobávají.

Výsledky výzkumu na jedné straně naznačují, že neolašské dialekty romštiny dosud používané v České republice jsou do budoucna ohrožené. Toto ovšem neplatí pro všechna místa, která jsme během výzkumu navštívili.

V kontextu dlouhodobé komunistické politiky kulturní a jazykové asimilace Romů je naopak údaj o jedné třetině dětí plně kompetentních v romštině až překvapivě vysoký. Pro případné revitalizační snahy je navíc podstatné brát v potaz nemalou skupinu Romů s pasivní kompetencí v jazyce. Důležitým faktorem je též fakt, že vztah k romštině není mezi Romy lhostejný. Co se týče možných nástrojů podpory romštiny v ČR, většina respondentů by přivítala zavedení romštiny do škol pod podmínkou takové organizace výuky, která by pro děti nebyla segregáční. Zároveň výzkum potvrzuje zájem respondentů o přítomnost romštiny v tištěných i audiovizuálních médiích.

Literatura:

HALWACHS, Dieter W. (2005): Roma and Romani in Austria. *Romani Studies*, 15, s. 145–174.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (1979): Bilingualism among the Slovak Rom. *International Journal of the Sociology of Language*, 19, s. 33–49.